

نعا

اعضای شاخه گیاهان دارویی گروه طب اسلامی و طب سنتی فرهنگستان علوم پزشکی جمهوری اسلامی ایران^{*}

چکیده

نعا (Nañā) یک جنس از گیاهان گلدار معطر متعلق به تیره نعناعیان است که اکثراً چند ساله و به ندرت یکساله هستند. از این جنس و خواص آن در بسیاری از متون طب سنتی یاد شده است. ولی از آنجایی که گونه‌های این جنس از خواص طبی متفاوتی برخوردارند و تشخیص هر یک با توجه به مشخصات ذکر شده در متون سنتی دشوار است، لذا بر آن شدیدم تا نامهای متناظر در متون طب سنتی و مشخصات مربوط به ۴ گونه بومی موجود در ایران: *Mentha spicata*, *Mentha longifolia*, *Mentha pulegium*, *Mentha aquatica* و یک گونه دورگه از آن *Mentha × piperita* را به دقت شرح دهیم. نتایج این کار می‌تواند راه‌گشای محققین طب سنتی برای تشخیص خواص آنها در متون طب سنتی برای هر یک از گونه‌های مذکور باشد.

واژگان کلیدی: طب سنتی، گیاهان دارویی، نامگذاری، نعا

معادل، مشخصات و معرفی هر کدام شرح داده می‌شود.

۱. مقدمه

تطبيق مشخصات مندرج در کتب طب سنتی با مشخصات ظاهری گیاه و معادل قرار دادن هر یک از اسمای ذکر شده در منابع سنتی با نامهای علمی گیاهان شناخته شده فعلی، کاری بس دشوار است. یکی از گیاهان دارویی حائز اهمیت و دارای انواع مختلف در متون طب سنتی و فلور گیاهی ایران نعا است. این گیاه که در نوشتارهای مختلف، نعناع و نعنع نیز ذکر شده است، نامی است متدائل که عموماً به انواع مختلف نعا اطلاق می‌شده است. با استناد به این موضوع می‌توان این نامها را متراffد با جنس نعا (*Mentha*) پذیرفت و برای تفکیک انواع مختلف آن نامهای مصطلح و مناسبی را به صورت پسوند ذکر کرد.

جنس نعا دارای گونه‌هایی چند ساله، با برگ‌های متقابل، گل آذین خوش‌هایی، جام گل پیوسته و دو لبه و دانه‌های گرد است. در ایران چهار گونه آن به نامهای *Mentha spicata*, *Mentha longifolia*, *Mentha pulegium*, *Mentha aquatica* موجود است که با تقسیم بندی زیر از یکدیگر جدا شده، نامهای

۲. کلید شناسایی گونه‌های نعا

- ۱-الف- کاسه کرکدار، دندانه‌های کاسه نامساوی.....*Mentha pulegium*
- ۱-ب- کاسه بدون کرک، دندانه‌های کاسه تقریباً مساوی.....۲
- ۲-الف- برگ‌های ساقه‌ای تا حدودی بدون کرک.....*Mentha spicata*
- ۲-ب- برگ‌های ساقه‌ای کرکدار.....۳
- ۳-الف- خوش گل کپه‌ای، طول برگ ۱/۵ تا ۲ برابر عرض آن.....*Mentha aquatica*
- ۳-ب- خوش گل کشیده، طول برگ بیشتر از ۱/۵ تا ۲ برابر عرض آن.....*Mentha longifolia*
- قابل ذکر است که یک گونه دورگه به نام علمی *Mentha × piperita* L. نیز در ایران وجود دارد که از زمانهای

۴. معرفی گونه ها

۱-۴. نعنای دشتی (نعنای بستانی)

شکل ۱. نعنای دشتی (۱۲).

نام علمی: *Mentha spicata* L. (شکل ۱)
Syn.: *M. viridis* L.
نام تیره: (Labiatae) (Lamiaceae)
نام انگلیسی: Spearmint, Common mint (۱۳)

۴-۱. مشخصات گیاه شناسی

نعنای دشتی گیاهی است چند ساله، سبز رنگ و بدون کرک یا تا حدودی کرکدار. ساقه آن شیاردار، برگهای آن به ابعاد ۱/۵-۲×۴-۶ سانتی متر، بدون دمبرگ یا با دمبرگ کوتاه، تخم مرغی، مستطیلی، نیزه‌ای، بدون کرک یا کمی کرکدار با دندانه‌های نوک تیز ارهای و شبکه رگبرگهای مشخص در سطح فوقانی است؛ گل آذین خوش ای پرگل، طول کاسه حدود ۱/۳ سانتی متر، استکانی شکل، بدون کرک با دندانه‌های مساوی، سه گوش یا قایقی و جام گل صورتی یا بنفش است (۱۴).

۴-۱-۴. پراکنش در جهان و ایران

موطن این گونه در دنیا کاملاً مشخص نیست و بیشتر به صورت کاشته شده مشاهده می‌شود. در ایران نیز بیشتر در آذربایجان، مخصوصاً ارومیه و خوی کشت می‌گردد. چون این گیاه بیشتر در دشت‌ها کاشته می‌شود، نام نعنای دشتی برای آن پیشنهاد شده است.

Mentha ×piperita L. نیز در ایران وجود دارد که از زمانهای قدیم موجود بوده ولی به دلیل نازا بودن به صورت گونه‌ای واقعی معرفی نشده است. در این مقاله این گونه دو رگه نیز شرح داده شده است.

۳. سیری در منابع گذشته

نعنای از زمانهای بسیار دور شناخته شده است. در پاپیروس ایرس، فقره‌های ۳۵، ۱۹۹، ۲۰۱، ۶۹۰ و پاپیروس هیرست، فقره ۱۱۰ و در بندesh نام آن آمده است. قدمدا درباره آن می‌نویسند: ایدوسیمون (عرب) که آن را میشی نامند، کشنده کرم آسکاریس، زیاد کننده میل جنسی، آرام کننده سکسکه است؛ برای اسهال و استفراغ مفید است؛ تهوع را از بین می‌برد و به هضم کمک می‌نماید (۱)؛ طبیعت آن گرم و خشک دانسته شده، از خونریزی و انعقاد شیر جلوگیری و معده را تقویت می‌کند؛ برای یرقان مفید و از داروهای مقوی قلب و نشاط آور است (۲) و نیز تحلیل برنده نفع است (۳). در منابع معتبر سنتی، نامهای متفاوتی برای نعنای ذکر شده که مهم‌ترین اسامی آن به این شرح است: پهلوی: Nanug Sparham (بندesh)؛ یونانی: Hedyosmon (۴)؛ میشی (به معنی معطر)، ایدوسیمون، ایدیاسمن (عرب) (۴)؛ سریانی: هیرازمای (۵)؛ رقوتا (۶)؛ هندی: Punjabi Vilayati، Papadina Vilayati، اردو: Podina Vilayati؛ عربی و فارسی: نعنع (۱، ۴)؛ فوتنج اهلی؛ فوتنج بستانی (۱)؛ فوینج بستانی؛ پودنه بستانی (۵)؛ نعناع (۲)؛ حبق بستانی؛ هرما (۷)؛ هرازما (۸)؛ هزارپا و راقوته (شیرازی) (۳)؛ نعا فلفلی (۹)؛ لمام؛ سیسنبر (۱۰)؛ نمام الملک (۱۰)؛ نعنع حریف (۱۰).

همچنین در منابع گذشته، به نامهای نعنای، فوتنج (پودنه) نیز آمده است (۵) و ذکر گردیده که به سه شکل کوهی، جویباری و بستانی وجود دارد. کوهی را فوتنج جبلی، جویباری را هیرازمای و بستانی را نعنع گویند. کوهی آن خوشبوتر است و برگ کوچک‌تری دارد.

نعنع دو نوع بری و بستانی دارد؛ نوع بری برگ، خشن‌تر و کوچک‌تر و بستانی آن، نازک‌تر و نرم‌تر است و بهترین آن، تازه املس بستانی است (۱۱).

زیر؛ طول کاسه گل حدود ۳ میلی متر دارای دو لبه و در سطح خارجی پوشیده از کرکهای زیر است(۱۴).

۲-۲-۴. پراکنش در جهان و ایران
این گونه در اروپا، ترکمنستان و قفقاز، آسیای میانه می روید و در شمال ایران (گلستان، گیلان، و مازندران) بومی است.

۳-۲-۴. موارد مصرف امروزی
روغن فرار حاصل از *M. pulegium* به نام Pulegium Oil معرفی شده و ترکیب اصلی آن پولگون (Pulegone) و تاثیر قاعده آور (Emmenagogue) آن گزارش شده است. همچنین دفع کننده حشرات و سقط کننده است. در فرانسه، این روغن فرار، همراه با چندین عصاره گیاهی دیگر در فرآوردهای دارویی برای درمان سوء تغذیه به کار می رود(۱۵).

خالوش نام متداول این گیاه در گیلان است که از دو کلمه خال به معنی نعنا و واش به معنی علف گرفته شده است.

۳-۴. پونه

شکل ۳. تصاویر پونه (الف) و نعناع فلفلی (ب) (۱۶).

نام علمی: *Mentha longifolia* (L.) Hudson (شکل ۳ الف)
Syn.: *M. spicata* L. var. *longifolia* L., *M. sylvestris* L.
نام تیره: Labiateae (Lamiaceae)
نام عمومی: Pennyroyal, Flea mint, Pudding Herb, Pudding Grass (۱۳)

۱-۳-۴. مشخصات گیاه شناسی
پونه گیاهی است چند ساله با ساقه های رونده و افراسته به

۴-۱-۳. موارد مصرف امروزی

روغن فرار گونه *M. spicata* به نام Spearmint oil معرفی شده و در فارماکوپه فرانسه و برزیل و انگلیس هم شرح کامل آن آمده است. روغن فرار این گونه نعنا، تاثیری شبیه روغن نعناع فلفلی (Pipermint oil) دارد و طعم دهنده و ضد نفخ است. در کشورهای مختلفی مانند استرالیا، چک، ایتالیا، سوئیس و انگلیس، فرآوردهای دارویی متعددی که حاوی این روغن فرار هم هستند، تولید می شود. فرآوردهای موجود حاوی این روغن فرار، در بازار جهانی غالبا برای درمان آسیب ها و التهابات دهانی و اختلالات دستگاه گوارش مصرف می شود(۱۵).

۴-۲. خالوش

شکل ۲. تصویر خالوش (۱۶).

نام علمی: *Mentha pulegium* L. (شکل ۲)
نام تیره: Labiateae (Lamiaceae)
نام انگلیسی: Pennyroyal, Flea mint, Pudding Herb, Pudding Grass (۱۳)

۴-۲-۱. مشخصات گیاه شناسی

خالوش گیاهی است چند ساله با ارتفاع ۱۵ الی ۴۰ سانتی متر و منشعب، برگهای شیاردار، با حاشیه ساده یا دندانه های کم، نوک کند و دارای کرکهای نازک طویل، به ابعاد $5-12 \times 8-25$ میلی متر؛ برگهای ساقه ای بدون دمبرگ، کوچک، اغلب برگشته به طرف پایین؛ خوشة گلهای متعدد، گرد، پرگل، دمگلهای کوتاه دارای کرکهای

۱۰-۳۰×۲۰-۵۰ میلی متر، تخم مرغی شکل، نوک تیز، در قاعده کمی کرکدار و یا قلبی شکل با حاشیه های دندانه دار اره ای و در سطح زیرین پوشیده از کرکه ای خاکستری؛ گلهای به صورت چرخه ای و دور ساقه، کاسه گل $2/5$ -۴ میلی متر دارای ۱۳ رگه و پوشیده از کرک؛ گلهای قرمز مایل به صورتی و در سطح خارجی کرکدار و پر چرم ها خارج از جام گل قرار دارند (۱۴).

۴-۴-۲. پرائیوشن در جهان و ایران

این گونه در ترکیه و قفقاز می‌روید و در ایران تنها در منطقه جلگه‌ای شمال ایران مشاهده می‌شود.

چون رویش این گیاه اکثرا کنار جویبارها است، نام نعنای جویباری برای آن پیشنهاد می‌شود.

٤-٥. نعما فلفله، (سو سنور)

نام علمی: *Mentha × piperita* L. (*M. aquatica* L. × *Mentha spicata* L.) (شکل ۳)

Syn. : *M. nigricans* Mill.

نام تیره: Labiatae (Lamiaceae)، نعناع

(۱۳) Peppermint, Lamb Mint, Black Mint: نام عمومی

۴-۵-۱. مشخصات گیاه شناسی

سو سبک که گونه‌ای دو رگه است، از مدت‌ها پیش در ایران کشت می‌شد؛ به همین دلیل به صورت یک گونه واقعی معرفی نشده است. این گونه دو رگه از دو گونه نعنای بستانی و نعنای جویباری به وجود آمده است. گل آذین انتهایی کشیده، پرچم‌ها داخل جام گل و نازا است (۱۴).

۵۔ نتیجہ گیری

در منابع معتبر طب سنتی، اسامی مختلفی برای نعنای ذکر شده است. از جمله مهم‌ترین اسامی آن می‌توان به فووینج، فووینچ، فودنج، فوزج، حبق، حقول، هیرازمای، هزارپا، پونه و راقوته اشاره کرد که پیشنهاد می‌شود تمامی این نامها معادل با جنس نعنای (*Mentha*) در نظر گرفته شود.

در این مطالعه ۴ گونه نعنای بومی و یک گونه دو رگه در ایران مورد بررسی قرار گرفته که ساخه گیاهان دارویی

ارتفاع ۳۰ تا ۸۰ سانتی متر، پوشیده از کرکهای سفید بلند؛ برگها بدون دمبرگ به ابعاد $1/5 \times 5-3$ سانتی متر تخم مرغی کشیده یا مستطیلی- نیزه‌ای، با قاعده گرد یا تا حدودی قلبی شکل، نوک تیز و حاشیه دندانه‌دار؛ جام گل به طول ۴-۵ میلی متر، صورتی یا ارغوانی، در سطح خارجی دارای کرکهای کوتاه و در قسمت داخلی بدون کرک، پرچمها داخل جام گل و دانه تخم مرغی و کمی بالدار است (۱۴).

۴-۳-۲. بیان اکنسر در جهان و ایران

در ترکمنستان، افغانستان، ایران و اروپا می‌روید و در اکثر نقاط ایران خصوصاً آذربایجان، فارس، کرمان، همدان، خراسان و تهران دیده می‌شود (۱۴).

پیونه از نامهای قدیمی و متداول گیاه می باشد.

۴-۴. نعنای حوسادی

شکل ۴. تصویر نعنای جویباری (۱۲).

نام علمی: (۱۲) *Mentha aquatica* L. شکاری

Syn.: *M. aquatica* var. *persica*

نام تیره: Labiatae (Lamiaceae)

.(۱۳)Water mint, Fish Mint نام عمومی :

۴-۱. مشخصات گیاه شناسی

عنای جویباری گیاهی است چند ساله، استولون دار به ارتفاع ۲۰ تا ۶ سانتی متر، افراشته یا خیزان تا حدودی بدون برگ و قسمت های فوکانه آن دارای ک رکابی، ب بگ ها به اعاد

فرهنگستان علوم پزشکی جمهوری اسلامی ایران به منظور تبیین نامهای گیاهان دارویی، نام فارسی مناسب هر یک از گونه‌ها را پیشنهاد نموده است (جدول ۱).

جدول ۱. نام‌های پیشنهادی گونه‌های نعنا.

نام علمی	نام پیشنهادی فارسی
<i>Mentha spicata</i>	عنای دشتی (عنای بستانی)
<i>Mentha pulegium</i>	خالواش
<i>Mentha longifolia</i>	پونه
<i>Mentha aquatica</i>	عنای جویباری
<i>Mentha × piperita</i>	عنای فلفلی (سوستبر)

منابع

- رازی، محمد ابن زکریا. الحاوی فی الطب. جلد ۲۱. بیروت: دارالکتب العلمیه. ۲۰۰۰؛ صص ۲۴۳ و ۲۴۴ و ۲۵۴.
- ابن سینا، حسین. القانون فی الطب. بیروت: دارصادر. ۱۲۹۴ ق؛ ص ۳۷۵.
- عقیلی خراسانی، محمد حسین. مخزن الادویه. نسخه چاپ کلکته. ۱۸۴۴ م. تهران: باورداران. ۱۳۸۰.
- دیاسقوریدس (دیوسکورید). المقالات سبع من کتاب دیاسقوریدس و هو هیولی الطب من الحشائش و السموم. ترجمه، اصط芬 ابن بسیل و اصلاح حنین ابن اسحاق. مقاله سوم، شماره ۳۲. تطوران: دارالطبعاء المغاربية. ۱۹۵۲ (قمری)؛ ص ۲۵۵.
- الهروی، موفق الدین. الابنیه عن حقایق الادویه. تهران: بنیاد فرهنگ ایران. ۱۳۴۴ ش؛ ص ۲۴۱.
- ابوریحان بیرونی، محمد ابن احمد. الصیدنه فی الطب. اسلام آباد: مؤسسه همدرد. ۱۹۷۳ م؛ ص ۲۶۳.
- ابن میمون. شرح اسماء العقار. شرح مایرهوف، ماکس. شماره ۲۵۶. قاهره. ۱۹۴۰ م.
- انصاری شیرازی، علی بن الحسین. اختیارات بدیعی. تصحیح و تحشیه میر، محمد تقی. تهران: انتشارات پخش هجرت. ۱۳۳۸ ش؛ ص ۴۳۶.
- ناظم الاطباء، میرزا علی اکبرخان حکیم باشی. پزشکی نامه. مطبوعه تهران. ۱۳۱۷ قمری / ۱۸۹۹ م؛ ص ۱۴۰.
- ابن مراد، ابراهیم. فرهنگ مصطلحات پزشکی غیر عربی در کتب پزشکی و داروسازی عربی. دارالغرب الاسلامی. تهران: گردآوری موسسه مطالعات تاریخ پزشکی طب اسلامی و مکمل دانشگاه علوم پزشکی ایران. ۱۳۸۴ ش.
- سلطان الحكماء، میرزا ابوالقاسم نائینی. فروع ناصری. نسخه خطی موجود در کتابخانه شخصی. فوت ۱۳۲۱ ق؛ شماره ۶۰۹.
- قهرمان، احمد. فلور رنگی ایران. تهران؛ انتشارات موسسه تحقیقات جنگلها و مراتع.
- مصطفی‌یان، ولی الله. فرهنگ نام‌های گیاهان ایران. تهران: فرهنگ معاصر. ۱۳۷۷؛ ص ۳۴۵.
- Rechinger KH. Labiateae. In: Flora Iranica. no. 150. Akademische Druck-u. Graz: Verlagsanstalt. 1982; pp. 569-70.
- Sweetman SC. Martindale: The complete drug reference. Thirty-fifth ed. London: Pharmaceutical Press. 2005; pp. 2153-1, 2167-3.
- Hegi G. Illustrierte flora von Mittel-Europa. Band V, 4. Teil. München: Carl Hanser Verlag. Tafel 224. 1928

پی‌نوشت‌ها

- شاخص گیاهان دارویی از گروه طب اسلامی و طب سنتی، از تاریخ ۱۳۸۴/۳/۱ در فرهنگستان علوم پزشکی جمهوری اسلامی ایران به منظور تبیین نامهای گیاهان دارویی ذکر شده در منابع طب سنتی و یا متداول در بین مردم تشکیل شده است. از آن تاریخ در

نشستهای متعدد که با حضور استادان فن برگزار شده، ابتدا فهرستی از اسامی مختلف تهیه، و به ترتیب در مورد هر کدام بحث و تصمیم گیری شده است. مقاله حاضر، اولین دستاورد این جلسه‌ها و در مورد گیاه نعنا است. اعضای شاخه عبارت بوده اند از: دکتر غلامرضا امین، دکتر سید احمد امامی، دکتر عباس حاجی آخوندی، مهندس محبوبیه خاتم‌ساز، دکتر مهناز خانوی، دکتر روجا رحیمی، دکتر سید جمال الدین سجادی، دکتر ابوالقاسم سلطانی، دکتر محمدرضا شمس‌اردکانی، دکتر میثم شیرزاد، دکتر امید صادق‌پور، دکتر امیرمهدى طالب، دکتر یونس قاسمی، دکتر مهرداد کریمی، دکتر عبدالعلی محقق زاده، دکتر محمود مصدق، دکتر فریبرز معطر، دکتر محسن ناصری، دکتر فرزانه نقیبی، دکتر محسن نوروزی‌نیا.